

JUSTYNA JAWOREK*

THE PRINCIPLES OF PLANT SELECTION IN GARDENS DESIGNED BY EDUARD PETZOLD (1815-1891)

ZASADY DOBORU ROŚLIN W OGRODACH AUTORSTWA EDUARDA PETZOLDA (1815-1891)

Abstract

Eduard Petzold is regarded as one of the most important German landscape garden art designers and theoreticians of the second half of the 19th century. He founded 'Arboretum Muscaviense' at Bad Muskau, which was very popular in the 19th century. His interest in dendrology was reflected in his garden designs. His garden plans included detailed plant selection guidelines. In Lower Silesia, 15 original plans survive, and so it is possible to investigate Petzold's garden craft. This paper is aimed at raising awareness of the greenery composition principles applied by Eduard Petzold and at studying the surviving tree stands created in line with his recommendations in present-day parks.

Keywords: Eduard Petzold, plant selection, landscape park, Targoszyn

Streszczenie

Eduard Petzold zaliczany jest do grona najważniejszych niemieckich projektantów i teoretyków krajobrazowej sztuki ogrodowej 2 połowy XIX wieku. Był założycielem słynnego w XIX wieku „Arboretum Muscaviense” w Bad Muskau. Jego zainteresowania dendrologiczne znalazły odzwierciedlenie w projektach ogrodów, w których zawarł szczegółowe informacje na temat doboru roślin. Na terenie Dolnego Śląska zachowało się 15 takich oryginalnych projektów, dzięki którym możliwe jest poznanie warsztatu ogrodniczego Petzolda. Celem pracy jest podniesienie wiedzy na temat zasad komponowania zieleni, stosowanych przez Eduarda Petzolda, a także rozpoznanie obecnego stanu zachowania parków i form zadrzewień, wprowadzonych według jego zaleceń.

Słowa kluczowe: Eduard Petzold, dobór roślin, park krajobrazowy, Targoszyn

* DSc Eng. Justyna Jaworek, Institute of Landscape Architecture, The Faculty of Environmental Engineering and Geodesy, Wrocław University of Environmental and Life Sciences.

1. INTRODUCTION

Eduard Petzold (1815-1891) is regarded, along with Gustav Meyer (1816-1877), as one of the major German landscape garden art designers and theoreticians of the second half of the 19th century. He acquired his education at the horticulture farm of Prince Hermann Pückler von Muskau at Bad Muskau (Mużaków) under Jacob Heinrich Rehder (1790-1852). After completing his studies, he worked at Neunenhof in Thuringia (1838-1843), and then in the gardens of Ettersburg and Weimar (1844-1852). In 1852, he returned to Bad Muskau, where he took the post of inspector (1852-1872), and afterwards the director of the garden and park at Bad Muskau (1872-1881)¹.

The greatest influence on Petzold's work was exerted by the works and opinions of Hermann Pückler (1785-1871) and Humphry Repton (1752-1818). He was the only student and implementor of Pückler's concepts. For nearly 30 years, after the compulsory sale of the estate by the prince (1845), he continued work on forming the Bad Muskau Park (*Park Mużakowski*). It was thanks to his work that the prince's idea was popularized in professional horticultural practice². He also deserves the credit for translating Repton's major books into German³.

During his professional career, he finalized 174 garden and park layout designs in the territories of seven present-day European countries. He discussed his observations gathered during project implementations in 30 publications, in which he dealt with contemporary garden art-related topics. The most important of those include manuals for gardeners, architects, owners of landed estates and lovers of garden art: *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst*⁴. In these he discussed his technical guidelines on how to form selected garden elements and how to care for gardens.

Of particular importance to European garden art are his tips on the characteristics and principles of selecting plants for landscape parks included in his manuals and in a publication prepared with Georg Kirchner (Petzold's nephew)⁵. His knowledge of dendrology was a result, to a large extent, of his long work as the manager of 'Arboretum Muscaviense', which had a particularly well ordered plant collection, based on their geographic origin. It was known throughout Europe for its exceptional scientific value⁶.

Petzold's work in Poland is relatively unknown, although he designed a total of 69 park complexes within present-day Polish borders. As many as 54 were created in Silesia, with 37 within the present Dolnośląskie (Lower Silesian) Province⁷. The surviving

¹ M. Drozdek, *Malownicze parki krajobrazowe Carla Eduarda Petzolda na wybranych przykładach województwa lubuskiego*, "Rocznik Lubuski", V. 31, Part 1: *Muzea i ochrona dziedzictwa kulturowego na środkowym Nadodrzu*, Zielona Góra 2005, 246-251.

² I. Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Via Nova, Wrocław 2011, 57-58.

³ M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler. 1815-1891*, Dresden 1998, 39-68.

⁴ E. Petzold, *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst. Mit Zugrundlegung Repton'scher Prinzipien*, Leipzig 1862; E. Petzold, *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst*, Leipzig 1888.

⁵ E. Petzold, G. Kirchner, *Arboretum Muscaviense. Über die Entstehung und Anlage des Arboretum*, Gotha 1864.

⁶ W. Irrgang, *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Dortmund 1978, 219-228.

⁷ J. Jaworek et al., *Leksykon zieleni Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2013, 884-885.

garden plans are a good source of valuable information about his design work, especially his garden planning. They contain detailed descriptions of intended plantings of trees and bushes. The author has managed to determine that there are 15 extant original plans for parks in Lower Silesia. They constitute a valuable source material for assessing current greenery layouts.

The purpose of the work undertaken by the author of this paper was to identify the most valuable forms of greenery in the Lower Silesian parks designed by Petzold. The first site to be studied is the palace-and-park complex at Targoszyn (gmina/commune: Mściwojów, powiat: Jaworski). The study was based on an 1855 site plan (source: *Landesamt für Denkmalpflege Dresden*) and 1823, 1885, 1906, 1924 and 1930 topographic maps (1:25,000, source: Staatsbibliothek zu Berlin), an orthophotomap 2004 (1:26,000, source: Provincial Centre for Geodesic and Cartographic Documentation) and park registers (Prądyński et al. 1979, Ciesielski et al. 1997). The cartographic materials were calibrated and transformed into the 1992 system of coordinates. These were used to make GIS (Geographic Information System) vector maps, thanks to which it was possible to trace the park's successive transformations. The data obtained from historical analyses regarding the introduced forms of greenery were put together with information from a 2012 dendrological inventory. This allowed the author to pinpoint the most precious greenery complexes, and to classify and characterize them.

2. GREENERY COMPOSITION PRINCIPLES

Petzold regarded plants as the most important garden element. While composing greenery, not only did he consider the habitat conditions, but also the appearance of trees. By studying landscape painting, the colour theory and the rules of perspective, he was able to formulate greenery composition guidelines. He distinguished between two fundamental tree stand categories: dense stands (*G. geschlossene Pflanzungen*): protective (*Schutz*), covering (*Deck*) and border (*Saum*), and thin stands (*ungeschlossene Pflanzungen*): solitaires, groups and clumps and beds. In line with the zone park concept, Petzold introduced free tree stands in the pleasure-ground zone and dense tree stands within the proper landscape park borders (*G. eigentlicher Landschaftspark*)⁸.

When composing them, he paid special attention to the relationships between trees, bushes and perennial plants. He aimed at creating a contrast between them by juxtaposing dark-leaved trees used as a background or a stand centre with light-leaved trees and bushes (e.g. dogwoods, tulip trees, catalpas, box alders) and perennial plants of various colours along the border. The latter were to act as a transition zone between the dark inside of a block of greenery and the light sections of the lawn⁹.

He also considered the visual aspects, especially the view from the palace and the beauty spots along the ring path. He recommended that single trees be planted near the point of observation (e.g. in the pleasure ground), while further away – dense tree stands. Furthermore, he believed that the nature of a landscape depends to a large extent on the location and form of tree stands. By designing their layout,

⁸ M. Rohde, *Von Muskau...*, 104-114.

⁹ E. Petzold, *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei. Zur Farbenlehre der Landschaft*, Jena 1853, 48-63.

you can affect the atmosphere of a given place, e.g. weeping tree forms create a melancholic atmosphere, and slender trees with a loose crown – a cheerful one. In his publications, he formulated guidelines regarding the use of specific tree species. They took account of such criteria as: the habit, height, trunk position, crown form and colour. He recommended the use of, among other things:

- trees with round crowns (lindens, beeches) in blocks, and more picturesque ones – in small groups or as solitaires (oaks, beeches),
- slender trees (horse chestnuts) – to line avenues and promenades,
- trees with loose crowns (larches, hornbeams) or with elongated crowns (elms, tulip trees, nut-trees, wingnuts) – to be planted in groups,
- weeping trees – on horizontal surfaces (water, meadows) or surrounded by ruins¹⁰.

In order for trees to look like bushes, he recommended planting two or three saplings together to form a what was called an *adhesion* (similar to Prince Pückler von Muskau and H. Repton). Furthermore, he paid attention to the changes in the appearance of plants throughout the year. He believed that trees looked appealing in early spring and autumn, especially in mid- and late September, when leaves were still not so intensely coloured. He frequently used species originating from North America. He thought they added variety to the monotony of European landscapes, dominated by greens and yellows. Besides, the autumn leaf colour change of American trees begins considerably earlier than that of the European species and lasts longer¹¹.

3. ANALYSIS OF THE HISTORICAL GREENERY LAYOUT AT TARGOSZYN (1855-1879)

The creation of the palace-and-park complex at Targoszyn is connected with the Richthofen family, which owned it from 1769 to 1945. In 1855, Eduard Petzold designed a park at the estate, as commissioned by Ulrich Freiherrn von Richthofen (1814-1878), who was the owner of the estate at the time¹². The park was divided into clearly distinguishable zones: a decorative garden around the palace, connected with a pleasure ground, which imperceptibly turned into a landscape park. Functional gardens were located within the farm complex. The parkland was consolidated with its surroundings by viewing axes leading towards the Strzegomskie Hills, the Wałbrzyskie Mountains, the Kaczawskie Mountains, and even the Karkonosze range (situated 52 km away from Targoszyn). Apart from the typical layout of viewing axes radiating from the palace terrace, Petzold proposed that axes oriented towards the interior of the park clearings as well as outside, towards open landscape, be introduced along the ring paths. This complex viewing network became a framework for composing greenery. An 1855 plan shows that along the park's border, trees were planted densely, whereas thin stands (*solitaires*, groups, clumps) were concentrated along the ring paths and in the park clearings. The garden plan contains information about the choice of species. The tree stand was dominated by single-species tree plantings, composed of their different varieties. The decorative section had groups of honeylocusts, tulip trees, London planes, common beeches of the red variety, wingnuts

¹⁰ M. Rohde, *Von Muskau...*, 104-114.

¹¹ *Ibidem*, 73-77.

¹² H. Ciesielski, H. Wrabec, K. Eysymont (eds.), *Katalog zabytkowych ogrodów i parków województwa legnickiego*, WFOŚiGW, Legnica 1997, 52-61.

and black walnuts. The landscape section had tree stands composed of varieties of lindens, hawthorns, maples and ashes, as well as red horse-chestnuts, European horse-chestnuts, yellow buckeyes, common beeches of the red variety, American and European varieties of oaks and ashes, box alders, Tartarian maples, broad-leaved lindens, poplars and coniferous trees.

Probably Petzold participated in the design implementation, which is suggested by his presence at Targoszyn in 1879¹³. However, his concept was significantly modified after a fire in 1884, which entirely consumed the palace and farm buildings¹⁴. The changes in the garden composition were documented on topographic maps executed in 1886, 1904, 1924 and 1930. However, it is not known how the plant layout changed. The first pieces of information about the tree stand can be found in the park registers of 1979¹⁵ and 1997¹⁶, which indicate that as a result of many years of neglect (between 1950s and 1990s, the farm and palace complex was occupied by a state agricultural farm), a dense tree stand developed spontaneously in the park.

4. ANALYSIS OF THE PRESENT-DAY GREENERY LAYOUT

The present-day greenery layout is similar to those presented in the years 1979 and 1997. The park's tree stand is still a dense block surrounding the main clearings. In the park, only a few tree species mentioned on the 1855 plan grow. It is not known whether the absence of the remaining species is a result of a changed concept after 1884 or the park's devastation in the 2nd half of the 20th century. At present, the rarest and most decorative tree species are to be found in the former decorative garden and pleasure ground. These were planted as solitaires or in loose groups. They include:

- the London plane (*Platanus x acerifolia*), approx. 250 years,
- the silver maple '*Laciniatum Wieri*' (*Acer saccharinum* „*Laciniatum Wieri*”), approx. 150 years,
- the common beech, red variety (*Fagus sylvatica* L. *Atropunicea*), approx. 180 years,
- the Caucasian oak (*Quercus macranthera*), ca. 170 years,
- the white fir (*Abies concolor*), approx. 80 years,
- the cucumber tree (*Magnolia acuminata*), approx. 90 years.

The predominant species in the landscape park zone are: the small-leaved linden (*Tilia cordata*) and the European hornbeam (*Carpinus betulus*). They form a background for trees attractive due to the colour of their leaves or the crown form. These are:

- the common beech of the red variety (*Fagus sylvatica* L. *Atropunicea*),
- the red maple (*Acer rubrum*),
- the red oak (*Quercus rubra*),
- the pin oak (*Quercus palustris*),
- the European ash (*Fraxinus excelsior*).

¹³ M. Rohde, *Von Muskau...*, 268.

¹⁴ A.W. Przytulecki, *Historia Targoszyna*, manuscript, Wrocław 2004, 34-36.

¹⁵ S. Prądzyński, *Ewidencja parku krajobrazowego w Targoszynie*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Legnicy, Legnica 1979.

¹⁶ H. Ciesielski, H. Wrabec, K. Eysymont, *Katalog...*, 52-61.

Within the present-day dense tree stand there exist some historical forms of greenery which differ distinctly from the self-sown plants. These are the remains of former thin and dense tree plantings. They include groups of several trees which are made up by single or many species. There are also clumps of a dozen or so trees which were planted along the ring road. These form fan-like layouts that frame the viewing axes. The tree stands have become expansive, because the trees were planted to form an adhesion. Most such stands are to be found in the western part of the garden, where clumps of lindens include three or even 6 seedlings. The park was separated from the agricultural land and the buildings by a dense tree stand. It was planted on the border, along the ring path, in the form of a wild promenade.

The core of the groups and clumps is composed of trees with picturesque forms (the pin oak, the common beech of the red variety and the red maple). Along the border, trees with light leaves were planted (lindens: small-leaved, Crimean and broad-leaved varieties, and the European hornbeam). The dense tree stands were to imitate a natural forest, and so they are dominated by local species, such as: common oaks, Norway maples, common beeches and hornbeams.

5. VALUES AND PRESENT-DAY CONDITION OF THE GREENERY

A study of the species and ages has enabled the tree stands introduced towards the end of the 19th century to be identified. Their layout has numerous features typical of gardens designed by Petzold. One of his characteristic solutions, which he used for the first time ever at Maciejowiec (1835-1838), was to hide the western border of the estate in greenery and to emphasize the beauty of the local environment (Rohde 1998). Such steps were also taken at Targoszyn, where in the south-western part of the park, a stone wall was made part of a dense block of greenery. The stands were grouped and the wall was intentionally lowered to show off the view of the mountain ranges from the palace (Ill. 1). Petzold decided to apply this solution for a reason. The extensive, agricultural landscape constituted an ideal viewing foreground. Another important reason was an attempt to optically enlarge the park. The scenery, composed of vast clearings, made more interesting with groups of trees, a hidden border and distant viewing links, provided the impression that the park was only limited by the mountain ranges that closed the vista. Currently the composition is illegible, because a dense wall of self-sown plantings blocks the former viewing openings.

Targoszyn also reflects the great importance of such criteria as colour, seasonality and perspective in selecting plants. Generally, the edges of the groups and clumps comprise species that in the early spring have light green, yellow or red flowers or leaves (e.g. beeches, red maples, hornbeams, lindens). These contrast with trees with cool shades of leaves (oaks, horse-chestnuts, ashes), planted in the background, along the ring path. This composition is also attractive in the autumn, when hornbeams and lindens change their colour to yellow, contrasting with the red maples, which become crimson. In turn, in late autumn, the appearance of the park is predominated by oaks, whose leaves change from yellow to brown with shades of purple.

Another of the park's characteristic aspects is the way in which the ring path was lined with trees. It was supposed to act as a 'gallery' presenting the most attractive sites and views. Along the road, from the direction of the clearings, thin stands were introduced to frame the viewing axes. At such places, the tree crowns created a kind

of dark 'roof', from under which attractive solitaires or groups in park clearings could be viewed. From the direction of the agricultural land and the buildings, border tree stands (*Saumpflanzungen*) were introduced. Petzold also used them to aestheticize agricultural land in line with the 'ornamented farm' concept. He recommended it for aestheticizing the landscape at the meeting point between towns and the country (*Landesverschönerung*)¹⁷. Because of this, he is regarded as the precursor of landscape conservation (*Landespflege*), which constitutes the beginning of landscape architecture¹⁸.

6. IN CONCLUSION

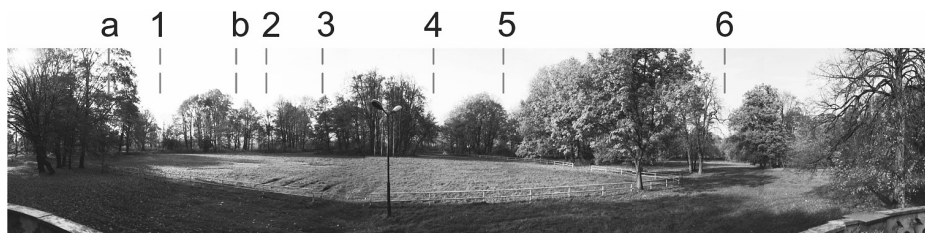
At Targoszyn, Eduard Petzold desired not so much to harmonize the park with its surroundings as to bring out the beauty and aestheticize the landscape. His efforts were not limited to the palace's closest environment. He even took into account the presence of very distant mountain ranges, which he recognized as the most attractive landscape element. He oriented most of the viewing axes towards them, and in turn, subordinated the greenery layout to the axes. In order to add variety to the monotony of agricultural land, he introduced tree stands that are attractive at various seasons of the year. Today, they constitute examples of model greenery forms (solitaires, groups, clumps, forests) used in the gardens of the 2nd half of the 19th century¹⁹. Thanks to them, it is possible to learn the then greenery composition theory as applied in designs by Eduard Petzold.

In order to preserve the park's high historical and artistic values, appropriate restoration and care work should be undertaken. Nowadays, the park complex at Targoszyn belongs to the commune (gmina) of Mściwojów, which following a few failed attempts at saving the facility, finally decided to sell it. Although it is registered as a historic monument, the future of the estate is uncertain. Most of the parks designed by Petzold share the same fate. For this reason, further study should be undertaken to document valuable examples of landscape garden art of the 2nd half of the 19th century as long as they exist and can be preserved.

¹⁷ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, 187.

¹⁸ M. Rohde, *Von Muskau...*, 257-260.

¹⁹ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Vol. 2: *Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, 85-126.

Panorama 1.

Panorama 2.

- III. 1. The axes radiating south-west from the palace terrace (worked out by J. Jaworek). Legend: panorama 1 – present-day condition; panorama 2 – condition after restoration. Directions of viewing axes: 1. Chełmiec (Hohwald); 2. Krowiarka (Kuhberg); 3. Śnieżka (Schneekoppe); 4. Karkonosze Mountain Range (Riesengebirge); 5. Chełmy, woods near Myślborz (Moenswald); a. Gęsie Mountains (Gansberge); b. Rogoźnica (Gross Rosen); 6. Axis towards the main park clearing (north-west). State of preservation: 1-6 viewing axes relatively discernible, capable of being recreated, a & b - viewing axes non-extant or not implemented after 1884
- II. 1. Promienisty układ osi poprowadzonych z tarasu pałacowego w kierunku południowo-zachodnim (oprac. J. Jaworek 2013). Objaśnienia: panorama 1 – stan obecny; panorama 2 – stan po rewitalizacji. Kierunki osi widokowych: 1. Chełmiec (Hohwald); 2. Krowiarka (Kuhberg); 3. Śnieżka (Schneekoppe); 4. Masyw Karkonoszy (Riesengebirge); 5. Chełmy, lasy koło Myślborza (Moenswald); a. Gęsie Góry (Gansberge); b. Rogoźnica (Gross Rosen); 6. oś w kierunku głównej polany parkowej (kierunek północno-zachodni). Czytelność osi widokowych: 1-6 – możliwe do odtworzenia osie widokowe; a i b – niezachowane lub niezrealizowane po 1884 r. osie widokowe

REFERENCES

- BIŃKOWSKA I., *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Via Nova, Wrocław 2011, 57-58.
- CIESIELSKI H., WRABEC H., EYSYMONT K. (eds.), *Katalog zabytkowych ogrodów i parków województwa legnickiego*, WFOŚiGW, Legnica 1997, 52-61.
- DROZDEK M., *Malownicze parki krajobrazowe Carla Eduarda Petzolda na wybranych przykładach województwa lubuskiego*, "Rocznik Lubuski", Vol. 31, Part 1: Muzea i ochrona dziedzictwa kulturowego na środkowym Nadodrzu, Zielona Góra 2005, 246-251.
- IRGGANG W., *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Dortmund 1978, 219-228.
- JAWOREK J., *Petzold Carl Eduard Adolph*, [in:] *Leksykon zieleni Wrocławia*, (eds.) I. Bińkowska, E. Szopińska, Via Nova, Wrocław 2013, 884-885.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, Vol. 2: *Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, 85-126.
- SIEWNIAK M., MITKOWSKA A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warsaw 1998, 187.
- PETZOLD E., *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei. Zur Farbenlehre der Landschaft*, Jena 1853, 48-63.
- PETZOLD E., *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst. Mit Zugrundlegung Repton'scher Prinzipien*, Leipzig 1862.
- PETZOLD E., KIRCHNER G., *Arboretum Muscaviense. Über die Entstehung und Anlage des Arboretum*, Gotha 1864.

PETZOLD E., *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Leipzig 1888.

PRĄDZYŃSKI S., *Ewidencja parku krajobrazowego w Targoszynie*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Legnicy, Legnica 1979.

PRZYTUŁECKI A.W., *Historia Targoszyna*, manuscript, Wrocław 2004, 34-35.

ROHDE M., *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler. 1815–1891*, Dresden 1998.

1. WSTĘP

Carl Eduard Adolph Petzold (1815-1891) obok Gustava Meyera (1816-1877) zaliczany jest do grona najważniejszych niemieckich projektantów i teoretyków krajobrazowej sztuki ogrodowej 2 połowy XIX wieku. Wykształcenie zdobył w gospodarstwie ogrodniczym księcia Hermanna Pücklera von Muskau w Mużakowie (Bad Muskau) pod opieką Jacoba Heinricha Rehdera (1790-1852). Po zakończeniu nauki rozpoczął pracę w Neunenhof w Turyngii (1838-1843), następnie w ogrodach w Ettersburgu i Weimarze (1844-852). W 1852 roku powrócił do Mużakowa, gdzie objął stanowisko inspektora (1852-1872), później zaś dyrektora ogrodu i parku w Mużakowie (1872-1881)²⁰.

Na twórczość Petzolda największy wpływ miały dzieła i światopogląd Hermanna Pücklera (1785-1871) oraz Humphry Reptona (1752-1818). Był on jedynym uczniem i realizatorem koncepcji Pücklera. Przez prawie trzydzieści lat, po przymusowej sprzedaży posiadłości przez księcia (1845), kontynuował prace nad kształtowaniem Parku Mużakowskiego. Dzięki jego działalności idea księcia rozprzeczniła się w ogrodniczej praktyce zawodowej²¹. Zastługą Petzolda było również przetłumaczenie na język niemiecki najważniejszych dzieł Reptona²².

W trakcie swojej pracy zawodowej zrealizował 174 założenia ogrodowe i parkowe na terenie dzisiejszych siedmiu krajów europejskich. Swoje spostrzeżenia wyniesione z realizacji projektów przedstawił w 30 publikacjach, w których odniósł się do aktualnych tematów z zakresu sztuki ogrodowej. Do najważniejszych z nich należą podręczniki przeznaczone dla ogrodników, architektów, właścicieli majątków ziemskich i miłośników sztuki ogrodowej: *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst*²³. Zawarł w nich własne techniczne wskazówki w zakresie kształtowania wybranych elementów i pielęgnacji ogrodów.

Szczególny wkład w europejską sztukę ogrodową miały wskazówki Petzolda na temat zasad doboru i charakterystyki roślin w parkach krajobrazowych, zawarte w jego podręcznikach, a także w publikacji opracowanej wspólnie z Georgiem Kirchnerem (siostrzeńcem Petzolda)²⁴. Swoją wiedzę dendrologiczną w

²⁰ M. Drozdek, *Malownicze parki krajobrazowe Carla Eduarda Petzolda na wybranych przykładach województwa lubuskiego*, „Rocznik Lubuski”, T. 31, cz. 1: *Muzea i ochrona dziedzictwa kulturowego na środkowym Nadodrzu*, Zielona Góra 2005, 246-251.

²¹ I. Bińkowska, *Natura i miasto. Publiczna zieleni miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Via Nova, Wrocław 2011, 57-58.

²² M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel. Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler. 1815–1891*, Dresden 1998, 39-68.

²³ E. Petzold, *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst. Mit Zugrundlegung Repton'scher Prinzipien*, Leipzig 1862; E. Petzold, *Landschaftsgärtnerei. Ein Handbuch für Gärtner, Architekten, Gutsbesitzer und Freunde der Gartenkunst*, Leipzig 1888.

²⁴ E. Petzold, G. Kirchner, *Arboretum Muscaviense. Über die Entstehung und Anlage des Arboretum*, Gotha

dużej mierze zawdzięczał wieloletniej pracy związanej z prowadzeniem „Arboretum Muscaviense”, wyróżniającym się szczególnym uporządkowaniem kolekcji roślin, zgodnie z ich geograficznym pochodzeniem. Ze względu na wyjątkową wartość naukową było ono znane w całej Europie²⁵.

Twórczość Petzolda w Polsce nadal jest słabo rozpoznana, mimo że na obecnych ziemiach polskich zaprojektował 69 założeń parkowych, z których aż 54 obiekty powstały na Śląsku, a 37 z nich w granicach obecnego województwa dolnośląskiego²⁶. Cenne informacje na temat jego działalności projektowej, a zwłaszcza warsztatu ogrodniczego, dostarczają zachowane plany ogrodów. Zawierają one szczegółowe opisy planowanych nasadzeń drzew i krzewów. Badania autorki pozwoliły ustalić, że dla dolnośląskich parków zachowało się 15 oryginalnych planów. Stanowią one cenny materiał wyjściowy do oceny obecnego układu zieleni.

Podjęta praca stawia sobie za cel identyfikację oraz charakterystykę najcenniejszych form zieleni w parkach, zaprojektowanych przez Petzolda na terenie Dolnego Śląska. Jako pierwszy obiekt badawczy wybrano zespół pałacowo-parkowy w Targoszynie (gmina Mściwojów, powiat jaworski). Badania oparto o: 1) historyczny plan ogrodu z 1855 roku (źródło: Landesamt für Denkmalpflege Dresden); 2) mapy topograficzne z lat 1823, 1885, 1906, 1924 i 1930 (1:25 000, źródło: Staatsbibliothek zu Berlin); 3) ortofotomapę z 2004 roku (1:26 000, źródło: Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej we Wrocławiu); 4) ewidencje parkowe z lat 1979 i 1997. Materiały kartograficzne zostały skalibrowane i transformowane do układu współrzędnych „1992”. Posłużyły one do opracowania map wektorowych w środowisku GIS (Geograficzne Systemy Informacyjne). Dzięki nim możliwe było prześledzenie kolejnych etapów przekształceń parku. Dane, uzyskane z analiz historycznych na temat wprowadzonych form zieleni, odniesiono do informacji uzyskanych z inwentaryzacji dendrologicznej z 2012 roku. Na tej podstawie wskazano najcenniejsze zespoły zieleni, dokonano ich klasyfikacji i charakterystyki.

2. ZASADY KOMPONOWANIA ZIELENI

Petzold traktował roślinność jako najważniejszy element ogrodu. Przy komponowaniu zieleni uwzględniał nie tylko uwarunkowania siedliskowe, ale także walory plastyczne drzew. Studiując systematycznie malarstwo pejzażowe, teorię barw i zasady perspektywy, wypracował zalecenia dotyczące komponowania zieleni. Wyróżnił dwie podstawowe kategorie zadrzewień: nasadzenia zwarte (niem. *geschlossene Pflanzungen*): ochronne (niem. *Schutz*), okrywowe (niem. *Deck*) i obrzeżne (niem. *Saum*), oraz nasadzenia swobodne (niem. *Ungeschlossene Pflanzungen*): solitery, grupy i klombry. Zgodnie z ideą parku strefowego Petzold wprowadzał swobodne zadrzewienia – w strefie *pleasure-ground*, a zwarte – w granicach parku krajobrazowego właściwego (niem. *eigentlicher Landschaftspark*)²⁷.

Przy komponowaniu grup i klombów Petzold zwracał szczególną uwagę na relacje pomiędzy drzewami, krzewami i bylinami. Dążył do uzyskania między nimi kontrastu przez zestawienie ciemno ulistnionych drzew jako tła lub jako centrum zadrzewień,

1864.

²⁵ W. Irrgang, *Bemerkenswerte Parkanlagen in Schlesien*, Dortmund 1978, 219-228.

²⁶ J. Jaworek, *Petzold Carl Eduard Adolph*, [w:] *Leksykon zieleni Wrocławia*, (red.) I. Bińkowska, E. Szopińska, Via Nova. Wrocław 2013, 884-885.

²⁷ M. Rohde, *Von Muskau...*, 104-114.

z jasno ulistnionymi drzewami i krzewami (np. dereniami, tulipanowcami, katalpami, klonami jesionolistnymi) i różnobarwnymi bylinami na obrzeżu. Te ostatnie miały pełnić funkcje strefy przejściowej pomiędzy ciemnym wnętrzem masywu zieleni a jasnymi partiami trawnika²⁸.

Petzold w swoich planach uwzględnił także aspekty wizualne, a zwłaszcza widok z pałacu i punktów widokowych skupionych wzdłuż obwodnicy. Najbliżej miejsca obserwacji zalecał wprowadzanie pojedynczych drzew (np. w strefie *pleasure-ground*), natomiast na drugim i trzecim planie zwarte zadrzewienia. Ponadto uważał, że charakter krajobrazu w dużej mierze zależy od lokalizacji i formy zadrzewień. Przez ich odpowiednie rozplanowanie można wpłynąć na klimat danego miejsca, np. płaczące formy drzew tworzą melancholijny, a smukłe drzewa, o luźnej koronie – pogodny nastrój. W swoich publikacjach zawarł wskazówki dotyczące stosowania poszczególnych gatunków drzew. Uwzględniaty one takie kryteria jak: pokrój, wysokość, pozycję pnia, formę korony i barwę. Zalecał stosowanie m.in.:

- drzew o okrągłych koronach (lipy, buki) w masywach, a bardziej malowniczych drzew w małych grupach lub jako solitery (dęby, buki),
- drzew kolumnowych (kasztanowce) do obsadzania alej i promenad,
- drzew o luźnych i smukłych koronach (klony, platany, jesiony, graby, wiązy, tulipanowce, orzechy i skrzydłoorzechy) do sadzenia w grupach,
- drzew płaczących na powierzchniach horyzontalnych (woda, łąka) lub w otoczeniu ruin²⁹.

Aby drzewa zyskały efekt krzewiastych form, zalecał sadzenie 2-3 sadzonek razem na tzw. zrost (podobnie jak książkę Hermann Pückler von Muskau i Humphry Repton). Ponadto zwracał uwagę na zmienny wygląd roślin w ciągu roku. Był zdania, że drzewa wyglądają atrakcyjnie wczesną wiosną i jesienią, zwłaszcza w połowie i pod koniec września, kiedy liście nie są jeszcze tak intensywnie przebarwione. Często stosował gatunki pochodzące z Ameryki Północnej. Uważał, że urozmaicają one monotonię europejskich krajobrazów, zdominowanych przez barwy zielone i żółte. Ponadto jesienny proces przebarwiania się liści drzew amerykańskich zaczyna się znacznie wcześniej niż rodzimych i trwa dłużej³⁰.

3. ANALIZA HISTORYCZNEGO UKŁADU ZIELENI W TARGOSZYNI (1855-1879)

Powstanie zespołu pałacowo-parkowego w Targoszynie związane jest działalnością rodziny Richthofenów, która władała nim od 1769 do 1945 roku. W 1855 roku powstaje plan ogrodu, wykonany przez Eduarda Petzolda na zlecenie ówczesnego właściciela Ulricha Freiherrn von Richthofena (1814-1878)³¹. Park cechował się wyraźną strefowością: ogród ozdobny wokół pałacu łączył się ze strefą *pleasure-ground*, która niepostrzeżenie przechodziła w park krajobrazowy. Z kolei ogrody użytkowe przewidziano w granicach zespołu folwarcznego. Założenie parkowe scalono z otoczeniem przez osie widokowe, poprowadzone w kierunku Wzgórz Strzegomskich, Gór Wałbrzyckich, Gór Kaczawskich, a nawet masywu Karkonoszy, znajdującego się 52 km

²⁸ E. Petzold, *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei. Zur Farbenlehre der Landschaft*, Jena 1853, 48-63.

²⁹ M. Rohde, *Von Muskau...*, 104-114.

³⁰ *Ibidem*, 73-77.

³¹ H. Ciesielski, H. Wrabec, K. Eysymont (red.), *Katalog zabytkowych ogrodów i parków województwa legnickiego*, WFOŚiGW, Legnica 1997, 52-61.

od Targoszyna. Petzold, oprócz typowego, promienistego układu osi widokowych, wychodzących z tarasu pałacowego, zaproponował wprowadzenie wzdłuż obwodnic osi zorientowanych do wnętrza polan parkowych, jak i na zewnątrz – w kierunku otwartego krajobrazu. Złożona sieć powiązań widokowych stała się szkieletem dla komponowanej zieleni. Plan z 1855 roku pokazuje, że na obrzeżu parku wprowadzono zwarte nasadzenia. Natomiast swobodne zadrzewienia (solitery, grupy) skupione były wzdłuż dróg obwodnicowych i na polanach parkowych.

Z planu ogrodu można odczytać informacje na temat doboru gatunkowego. W parku przeważały jednogatunkowe formy zadrzewień. W części ozdobnej pojawiły się grupy: gledicji trójcierniowej, tulipanowców amerykańskich, platanów klonolistnych, buków pospolitych odmiany czerwonej, skrzydłorzechów, orzechów czarnych. W części krajobrazowej występowały zadrzewienia złożone z różnych odmian lip, głogów, klonów i jesionów, a także z kasztanowców czerwonych, białych i żółtych, buków pospolitych odmiany czerwonej, amerykańskich i rodzimych odmian dębów i jesionów, klonów jesionolistnych, klonów tatarskich, lip szerokolistnych, topól oraz drzew iglastych.

Petzold prawdopodobnie uczestniczył w realizacji założenia, o czym świadczy jego obecność w Targoszynie w 1879 roku³². Jego koncepcja uległa jednak znacznym modyfikacjom po pożarze w 1884 roku, który całkowicie strawił ówczesny pałac i zabudowania folwarczne³³. Zmiany kompozycji ogrodu zostały udokumentowane na mapach topograficznych z lat 1886, 1904, 1924 i 1930. Nie wiadomo natomiast, w jakim zakresie zmienił się układ roślinności. Pierwsze informacje o drzewostanie można uzyskać z ewidencji parkowych z 1979³⁴ i 1997 roku³⁵, które pokazują, że w wyniku wieloletnich zaniedbań (od lat 50. do 90. XX wieku na terenie zespołu folwarcznego i pałacowego funkcjonował PGR) w parku wykształcił się samoistnie zwarty drzewostan.

4. ANALIZA OBECNEGO UKŁADU ZIELENI

Obecny układ zieleni jest zbliżony do tego, przedstawionego w latach 1979 i 1997. Drzewostan parkowy nadal ma charakter zwartej masywy okalającej główne polany. Na terenie parku występują tylko nieliczne gatunki drzew, wymienione na planie z 1855 roku. Nie wiadomo, czy brak pozostałych jest rezultatem zmiany koncepcji po 1884 roku, czy też efektem dewastacji parku w 2 połowie XX wieku. Obecnie najrzadsze i najbardziej ozdobne gatunki drzew występują na obszarze dawnego ogrodu ozdobnego i *pleasure-ground*. Posadzono je jako solitery lub w luźnych grupach (Il. 1). Do nich należą:

- platan klonolistny (*Platanus x acerifolia*), ok. 250 lat,
- klon srebrny, odmiana strzępolistna Wiera (*Acer saccharinum* „Wieri”), ok. 150 lat,
- buk pospolity, odmiana czerwona (*Fagus sylvatica Atropunicea*), ok. 180 lat,
- dąb kaukaski (*Quercus macranthera*), ok. 170 lat,
- jodła jednobarwna (*Abies concolor*), ok. 80 lat,
- magnolia drzewiasta (*Magnolia acuminata*), ok. 90 lat.

³² M. Rohde, *Von Muskau...*, 268.

³³ A.W. Przytulecki, *Historia Targoszyna*, maszynopis, Wrocław 2004, 34-36.

³⁴ S. Prądzyński, *Ewidencja parku krajobrazowego w Targoszynie*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Legnicy, Legnica 1979.

³⁵ H. Ciesielski, H. Wrabec, K. Eysymont (red.), *Katalog...*, 52-61.

W strefie parku krajobrazowego gatunkami dominującymi są lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) i graby pospolite (*Carpinus betulus*). Stanowią one tło dla drzew atrakcyjnych ze względu na barwę ulistnienia lub formę korony. Są to:

- buki pospolite, odmiana czerwona (*Fagus sylvatica* L. *Atropunicea*),
- klony czerwone (*Acer rubrum*),
- dęby czerwone (*Quercus rubra*),
- dęby błotne (*Quercus palustris*),
- jesiony wyniosłe (*Fraxinus excelsior*).

W granicach obecnego zwartego drzewostanu zachowały się historyczne formy zieleni, które wyraźnie różnią się od samosiewu. Są to pozostałości dawnych zadrzewień swobodnych i zwartych. Wśród nich można wyróżnić grupy złożone z kilku drzew, występujące w dwóch odmianach: jednogatunkowych i wielogatunkowych. Można także spotkać kępy złożone z kilkunastu drzew, które posadzono obrzeżnie wzdłuż drogi obwodnicowej. Tworzą one układy „wachlarzowe”, ramujące osie widokowe. Zadrzewienia zyskały rozłożystą formę dzięki sadzeniu drzew na tzw. zrost. Najwięcej takich nasadzeń występuje w zachodniej części ogrodu, gdzie kępy lip składają się z 3, a nawet 6 sadzonek. Park oddzielono od terenów rolniczych i zabudowy zwartym drzewostanem. Posadzono go obrzeżnie, wzdłuż obwodnicy, w formie dzikiej promenady.

Trzon grup i kęp tworzą drzewa o malowniczych formach (dęby błotne, buki odmiana czerwona i klony czerwone). Natomiast obrzeżnie wprowadzono drzewa o jasnym ulistnieniu (lipy: drobnolistna, krymska i szerokolistna, oraz grab pospolity). Zwarte zadrzewienia miały imitować naturalny las, dlatego w jego składzie gatunkowym dominują gatunki rodzime, takie jak: dęby szypułkowe, klony pospolite, buki pospolite i graby.

5. WALORY I STAN ZACHOWANIA UKŁADU ZIELENI

Przeprowadzone analizy gatunkowe i wiekowe pozwoliły wskazać zadrzewienia, które wprowadzono pod koniec XIX wieku. Ich układ wykazuje wiele cech typowych dla ogrodów autorstwa Petzolda. Jednym z charakterystycznych dla niego rozwiązań, które zastosował po raz pierwszy w Maciejowcu (1835-1838), było ukrywanie zachodniej granicy majątku w zieleni i dążenie do wyeksponowania piękna lokalnej natury. Takie działania podjęto także w Targoszynie, gdzie w południowo-zachodniej części parku w zwarty masz zieleń wkomponowano kamienny mur. Zadrzewienia pogrupowano, a mur celowo obniżono w taki sposób, aby wyeksponować widok z pałacu w kierunku masywów górskich (Il. 1). Nie bez przyczyny Petzold zdecydował się tutaj na takie rozwiązanie. Rozległy, rolniczy krajobraz stanowił idealne przedpole widokowe. Drugim ważnym powodem było dążenie do optycznego powiększenia parku. Sceneria, na którą składały się rozległe polany, urozmaicone grupami drzew, ukryta granica i dalekie powiązania widokowe, sprawiły wrażenie, że jedynym ograniczeniem parku były zamykające perspektywę masywy górskie. Obecnie kompozycja ta jest nieczytelna, ponieważ zwarta ściana samosiewu zamyka dawne otwarcia widokowe.

W Targoszynie widać także, jak dużą rolę przy doborze roślin odegrały takie kryteria jak barwa, sezonowość i perspektywa. Na ogół obrzeże grup i kęp składa się z gatunków, które wczesną wiosną mają liście lub kwiaty jasnozielone, żółte lub czerwone (np. buki, klony czerwone, graby, lipy). Kontrastują one z drzewami o chłodnych odcieniach liści (dęby, kasztanowce, jesiony), posadzonymi w tle, wzdłuż obwodnicy. Taka kompozycja jest także atrakcyjna jesienią, kiedy graby i lipy przebarwiają się na żółto, kontrastując z klonami czerwonymi, przebarwiająjącymi się na purpurowo. Z kolei

późną jesienią wyróżnikiem parku stają się dęby, których liście zmieniają barwę z żółtego na brązowy z odcieniami fioletu.

Innym charakterystycznym elementem parku jest sposób obsadzania obwodnicy. Miała ona pełnić funkcję „galerii” prezentującej najatrakcyjniejsze miejsca i widoki. Wzdłuż drogi, od strony polan, wprowadzono swobodne zadrzewienia ramujące osie widokowe. W tych miejscach korony drzew tworzyły rodzaj ciemnego „dachu”, spod którego rozciągał się widok zorientowany na atrakcyjne solitery lub grupy na polanach parkowych. Od strony terenów rolniczych i zabudowy wprowadzono obrzędne zadrzewienia (*Saumpflanzungen*). Petzold stosował je też przy estetyzacji terenów rolniczych, zgodnie z ideą *ornamented farm* (gospodarstwa ozdobnego). Zalecał je także przy estetyzacji krajobrazu na styku miast i wsi (*Landesverschönerung*)³⁶. Z tego powodu uważany jest za prekursora idei pielęgnacji krajobrazu (*Landespflege*), stanowiącej zaczątek architektury krajobrazu³⁷.

6. PODSUMOWANIE

Eduard Pezold dążył w Targoszynie nie tyle do harmonizacji parku z otoczeniem, ile do wydobycia piękna i estetyzacji krajobrazu. Jego działania nie ograniczyły się tylko do najbliższego otoczenia pałacu. Uwzględnił obecność nawet najdalej położonych masywów górskich, które uznał za najatrakcyjniejszy element krajobrazu. W ich kierunku zorientował większość osi widokowych, którym z kolei podporządkował układ zieleni. Aby urozmaicić monotonię terenów rolniczych, wprowadził atrakcyjne o różnych porach roku zadrzewienia. Dzisiaj są one przykładem modelowych form zieleni (soliterów, grup, kęp, lasów), stosowanych w ogrodach 2 połowy XIX wieku³⁸. Dzięki nim możliwe jest poznanie zastosowania ówczesnej teorii komponowania zieleni w praktyce projektowej Eduarda Pezolda.

Aby zachować wysokie walory historyczne i artystyczne parku, powinny zostać podjęte odpowiednie prace rewitalizacyjne i pielęgnacyjne. Obecnie założenie parkowe w Targoszynie jest własnością gminy Mściwojów, która po kilku nieudanych próbach ratowania obiektu zdecydowała się go sprzedać. Mimo że obiekt znajduje się w rejestrze zabytków, to jego przyszłość jest bardzo niepewna. W podobnej sytuacji znajduje się większość parków autorstwa Pezolda. Z tej przyczyny warto podjąć dalsze badania, które pozwolą na dokumentację cennych przykładów krajobrazowej sztuki ogrodowej 2 połowy XIX wieku, póki jeszcze istnieją i jest szansa na ich zachowanie.

³⁶ M. Siewniak, A. Miłkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, 187.

³⁷ M. Rohde, *Von Muskau...*, 257-260.

³⁸ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, T. 2: *Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, 85-126.